

«СПРАВА ЛІКАРІВ» У ЧЕРНІВЦЯХ

Олександр БЕЗАРОВ,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Чернівці (Україна)

alex.bezarov@gmail.com

«DOCTORS' CASE» IN CHERNIVTSI

Olexander BEZAROV,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Chernivtsi, Ukraine

RESEARCHER ID C-1042-201; ORCID ID 0000-0002-8467-0647

Bezarov Oleksandr. «Doctors' Case» in Chernivtsi. The aim of research is to determine the circumstances of the development of the «Doctors' Case» in Chernivtsi at the beginning of 1953, to find out the facts and nature of the persecution of Jewish doctors in Chernivtsi during the specified period of history. **Research methods.** Comparative-historical, problem-chronological and statistical methods of research have been applied. **Scientific novelty.** It is known that the «Doctors' Case» is a socio-political provocation by the Stalinist leadership of the USSR and Y. V. Stalin personally, which was initiated by a corresponding report in the newspaper «Pravda» dated January 13, 1953 about Kremlin doctors who were allegedly preparing the murder of the Soviet and party leaders of the USSR. During the falsification of the «Doctors' Case», anti-Semitic propaganda spread widely in the country, because, as it turned out, there were many Jews among the doctors and medical workers. «Doctors' Case» was stopped immediately after the death of Y. V. Stalin, and its participants were rehabilitated. In Chernivtsi, as a result of the «Doctors' Case», the employees of the Chernivtsi Medical Institute suffered the most: they were fired from their jobs in early 1953 or forced to resign at their own will. For example, on January 29, 1953, at the meeting of the Academic Council of Chernivtsi Medical Institute, the head of the Department of Hospital Surgery, professor, a famous Jewish Doctor O. Yu. Mannheim, was chosen as the target for disclosure of «anti-Soviet activities». Soon he was forced to resign from his position and hide from the persecution of the state security authorities. On March 5, 1953, the Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology I. V. Krasnianskyi was dismissed. R. L. Buks, N. M. Shinkerman, B. I. Kratsfeld, M. D. Pekarskyi, A. M. Pekhovich, Ya. D. Krychyn, L. V. Kriger, D. A. Gulman, O. B. Makarevych, S. E. Shmukler, M. Yu. Rapoport, F. G. Tabak, R. L. Roth-Hokhshet, E. L. Shkolnik and other Jewish employees of Chernivtsi Medical Institute resigned from their positions. In some medical institutions of the city, in particular, in Chernivtsi Sanitary Station, meetings of the labor team were held, at which the participants «angrily condemned» the «non-Russian» «gang of murderers» in white coats. Corresponding «protest actions» were also organized in pre-school institutions of the city, since Jewish teachers in kindergartens were allegedly involved in the «criminal conspiracy» of Jewish doctors. **Conclusions.** The author analyzed a number of unpublished documents, as a result of which the conclusion was formulated that in Chernivtsi the «Doctors' Case» did not gain a special public response and support from the local authorities, and therefore, was not accompanied by mass repressions against Jewish doctors.

Key words: doctors, Jews, anti-Semitism, Stalinism, Chernivtsi, Chernivtsi Medical Institute

Постановка проблеми. Відомо, що 13 січня 1953 р. громадськість в СРСР дізналася про «жахливу змову», в якій нібито взяли участь відомі кремлівські лікарі¹. Помилковими діагнозами і неправильними методами лікування вони, мовляв, намагалися прибрати тих, хто посідав у СРСР ключові державні посади. Упродовж фальсифікації «справи лікарів» у країні широко розгорнулася антисемітська пропаганда. На початку 1953 р. у багатьох містах СРСР, особливо у столичних, єврейські лікарі, науковці та викладачі зазнавали різноманітних утисків². Наприклад, у січні 1953 р. були звільнені майже усі євреї, які працювали в установах лікувально-санітарного управління міністерства охорони здоров'я УРСР, а також декілька професорів Київського медінституту³.

Об'єктом для цькування, зокрема, стала завідувачка кафедри технології лікарських форм і галенових препаратів Дніпропетровського фармацевтичного інституту М. Б. Волинська, котру її ж колега, «доктор медичних наук, професор Закривидорога» публічно звинуватив у непрофесіоналізмі та шахрайстві (нам не вдалося знайти відповідну статтю «професора Закривидороги» у газеті «Днепропетровская правда» за вказаний кореспондентом «Правды» період часу)⁴. М. Б. Волинську, котра насправді здолала непростий шлях від помічниці в Уманській аптеці до директора Дніпропетровського фармацевтичного інституту, звільнили з посади та оголосили «випадковою людиною у медичній науці»⁵. Наступна доля М. Б. Волинської нам, на жаль, не відома.

¹ «Podlye shpiony i ubijcy pod maskoj professorov-vrachej» [Vile spies and murderers disguised as professors and doctors], *Pravda*, 1953, January 13, P. 1 [in Russian].

² Rapoport Ya. L. «Na rubezhe dvuh epoh.» [At the turn of two eras.], *Delo vrachej 1953 goda* [The doctors' affair of 1953], Moscow, 1988, P. 68-69[in Russian].

³ Narysz z istorii ta kultury yevreiv Ukrainy [Essays on the history and culture of the Jews of Ukraine], Kyiv, 2008, P. 219 [in Ukrainian].

⁴ Kardash G. «Bespechnost v podbore kadrov (Ot korrespondenta «Pravdy» po Dnepropetrovskoj oblasti)» [Carelessness in personnel selection (From a «Pravda» correspondent in the Dnepropetrovsk region)], *Pravda*, 1953, February 9, P. 2 [in Russian].

⁵ *Ibidem*, P. 2.

Варто зауважити про особливий цинічний стиль у багатьох антисемітських публікаціях, автори яких відверто глузували зі своїх персонажів з єврейськими прізвищами, іноді навіть не зазначали їх імен та по батькові. Мабуть, що у такий спосіб радянські публіцисти прагнули підкреслити єврейське походження тих, кого вони «викривали» у своїх статтях і фейлетонах і водночас намагалися уникнути звинувачень на свою адресу в очевидному розпалюванні міжнаціональної ворожнечі⁶. Наприклад, автори одного із таких фейлетонів «викрили» «шахрайство» хірурга, кандидата медичних наук В. Б. Каждана, котрий за допомогою «своїх» зміг влаштуватися на роботу з підробленими документами⁷. Підступність подібних публікацій полягала у тому, що в них фігурували не тільки єврейські імена і прізвища, але й посади чиновників, які потурали «шахрайству» єврейських лікарів. Задум ідеологів «справи лікарів» був очевидним – створити відповідну громадську думку в країні та публічно засудити «єврейських зрадників та їх поплічників». Поширення антисемітизму в СРСР було своєрідною помстою Й. В. Сталіна радянським євреям за проамериканський зовнішньополітичний курс новоствореної, за підтримки СРСР, Єврейської держави...

Хронологічними межами власне «справи лікарів» вважається період часу від публікації сумнозвісної статті у газеті «Правда» до смерті Й. В. Сталіна 5 березня 1953 року. Однак, передумовами для її розвитку виступили суспільно-політичні процеси, що пов'язувалися із посиленням політики державного антисемітизму сталінського керівництва у попередні роки.

Зокрема, 4 липня 1950 р. у своєму таємному повідомленні на ім'я секретаря ЦК ВКП (б) Г. М. Маленкова міністр державної безпеки СРСР В. С. Абакумов доповів, що із 43 посадових осіб і наукових співробітників Інституту харчування Академії медичних наук СРСР 36 виявилися євреями, яких підозрювали в «антирадянській діяльності». Міністр запропонував Г. М. Маленкову «очистити» кадри клініки⁸. 27 лютого 1952 р. новопризначений міністр держбезпеки СРСР С. Д. Ігнат'єв повідомив Й. В. Сталіну про викриття націоналістичної групи у клініці, яка, на думку міністра, складалася з євреїв на чолі з директором інституту М. І. Певзнером. 2 квітня 1952 р. С. Д. Ігнат'єв доповів Й. В. Сталіну про «викриття» «змови» на чолі з професором медицини, батьком відомого історика, Я. Г. Етінгера,

на меті якого було вбивство відомих державних діячів А. А. Жданова і М. І. Калініна. Оскільки Я. Г. Етінгер помер у в'язниці, то головною підозрюваною у «справі лікарів» виявилася лікарка Центральної поліклініки Міністерства охорони здоров'я СРСР С. Ю. Карпай. Зрештою, 4 грудня 1952 р. постановою ЦК КПРС «Про шкідництво у лікувальній справі» було оголошено про існування «прихованої групи» єврейських націоналістів-лікарів у вищих ешелонах влади, які, мовляв, намагалися «залікувати» керівників партії та уряду. Фальсифікація справи ґрунтувалася на показах С. Ю. Карпай, директора терапевтичної клініки Першого московського медінституту, професора-консультанта Лікувально-санітарного управління Кремля В. М. Виноградова та кардіолога тієї ж лікарні Л. Ф. Тимашук, яка ще 28 серпня 1948 р. повідомила органи держбезпеки про те, що не погодилася із висновком С. Ю. Карпай та В. М. Виноградова про стан здоров'я А. А. Жданова.

Отже, сфабрикована «справа лікарів» поступово набула загрозливого характеру масових репресій проти євреїв взагалі⁹, з одного боку, але з другого – була закономірним результатом політики державного антисемітизму, що провадилася у Радянському Союзі від 1948 року.

Завданням статті є визначення особливостей розвитку «справи лікарів» у Чернівцях, з'ясування причин і характеру переслідування єврейських лікарів у зазначений період історії.

Актуальність дослідження визначається тим, що «справа лікарів» була не лише однією з багатьох злочинних провокацій Й. В. Сталіна, але й символом занепаду сталінської диктатури, адже виявилася апогеєм тотальної кадрової повоєнної чистки, яка мала відверто антиєврейський присмак, але яку кремлівський диктатор не зміг довести до логічного завершення (публічного судового процесу) через власну смерть. Щоправда, на думку сучасного дослідника Г. В. Костирченка, такий процес навряд чи міг бути відкритим¹⁰. Кадрова лихоманка, яка вразила у 1949-1953 рр. практично усі медичні заклади СРСР (лікувальні, наукові, освітні, адміністративні, фармацевтичні тощо) визначила особливості розгортання «справи лікарів» на місцях. У такий підступний спосіб сталінське керівництво уникало прямих звинувачень у розпалюванні антисемітизму в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж небагатьох сучасних дослідників, які так чи інакше

⁶ Vladimirov G., Yanson R. «Pod krylyshkom rotozeev» [Under the wing of the Rotozeev], *Pravda*, 1953, February 1, P. 2.

⁷ Burenkov M., Titarenko N. «Prostaki i prohodimec (fel'eton)» [Simpletons and rogues (feuilleton)], *Pravda*, 1953, February 7, P. 2.

⁸ «Delo vrachej». Dokument N 1. Informacija V. S. Abakumova o «zasorenosti» kadrov v klinike lechebnogo pitanija Instituta pitanija AMN SSSR. 04.07.1950» [«The doctors' affair». Document No. 1. Information from V. S. Abakumov about the «clogging» of personnel in the clinical nutrition clinic of the Institute of Nutrition of the USSR Academy of Medical Sciences. 07/04/1950], *Al'manah «Rossija. XX vek»*. *Arhiv A. N. Jakovleva* [Almanac «Russia. XX century». Archive of A. N. Yakovlev], URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/55525> [in Russian].

⁹ «Delo vrachej». Dokument N 16. Postanovleniye Prezidiuma TSK KPSS o fal'sifikatsii tak nazyvayemogo dela vrachej-vrediteley, 3 04. 1953 g.» [«The doctors' affair». Document No. 16. Resolution of the Presidium of the CPSU Central Committee on the falsification of the so-called case of pest doctors, April 3, 1953], *Al'manah «Rossija. XX vek»*. *Arhiv A. N. Jakovleva* [Almanac «Russia. XX century». Archive of A. N. Yakovlev], URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/55525> [in Russian].

¹⁰ Kostyrchenko G. V. *Tajnjaja politika Stalina: vlast' i antisemitizm* [Stalin's secret politics: power and anti-Semitism], Moscow, 2003, P. 682 [in Russian].

згадували про «справу лікарів» у Чернівцях, варто зазначити українську дослідницю І. Т. Яворську, яка, зокрема, зазначала, що «справа лікарів» 1952-1953 рр. виявилася завершальним акордом антиєврейських репресій в СРСР¹¹. Натомість у своєму ґрунтовному дослідженні повоєнного життя буковинського єврейства, авторка, на наш погляд, обмежилася лише констатацією деяких епізодів з історії «справи лікарів» у Чернівцях. Залишилися поза увагою дослідниці особливості перебігу цих історичних подій на Буковині, їх причини та наслідки. Зрештою, не зовсім зрозуміло, чи була така «справа» взагалі у Чернівцях, якщо розглядати її у загальному контексті політики сталінського керівництва.

Цікавими, з погляду застосування порівняльного методу, є опубліковані результати дослідження з приводу розвитку «справи лікарів» у Сталінську (Новокузнецьку) Кемеровської області СРСР¹², зокрема, про кадрові «чистки» лікарів, які виявлялися передусім у фактах звільнення та цькування єврейських співробітників Сталінського державного інституту удосконалення лікарів¹³. На нашу думку, подібні приклади регіональних досліджень сприятимуть поглибленому вивченню історії «справи лікарів» й у сучасній українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. За офіційними даними у Чернівецькій області у 1952 р. працювало 770 лікарів, з яких 491 лікар був зайнятий в обласному центрі¹⁴. За своїм національним складом майже половина буковинських лікарів були євреями (371 особа), які проживали переважно у містах області¹⁵. Найбільшими «єврейськими» медичними установами у Чернівцях у 1950-1952 рр. виявилися Перша та П'ята міська лікарні, Друга міська дитяча лікарня, Міська санітарно-епідемічна станція, Станція швидкої допомоги¹⁶, а також Міська стоматологічна поліклініка, де майже всі лікарі і зубні техніки були євреями¹⁷. Чимало єврейських лікарів міста навчалися у свій час в університетах Бухареста, Ясс, Відня, Праги та Модени¹⁸.

Чимало євреїв навчалися та працювали у новоствореному Чернівецькому медичному інституті. Зокрема, серед 1241 випускника медінституту 1951 р.

найбільше було українців та євреїв, 509 і 448 осіб відповідно¹⁹. У тому ж році частка євреїв становила не менше 30 % від загальної кількості викладачів та асистентів кафедр²⁰. За нашими даними, 10 із 32 завідувачів кафедр були євреями²¹. На початку січня 1953 р. серед 181 співробітника Чернівецького медінституту, які мали вищу освіту, 43 були євреями²².

Мабуть, що перші спалахи антисемітизму єврейські лікарі Буковини відчували навесні 1952 р., коли у центральній газеті Чернівецької області з'явилася стаття, в якій викривалася «шахрайська» діяльність лікаря П'ятої міської лікарні та міської поліклініки Чернівців Б. М. Маркуса²³. Керівництво лікарні після оприлюднення фактів «зловживання своїм службовим становищем і приватної практики» було змушено звільнити Б. М. Маркуса з посади. Лікарі-євреї побоювалися виходити на виклики хворих, які, у своєю чергою, із недовірою поставилися до національності їх дільничних лікарів²⁴.

Зауважимо, що антисемітські настрої у суспільстві відчувалися й у попередні роки, коли, наприклад, у наказі міністра охорони здоров'я УРСР від 20 вересня 1948 р. зазначалося про трагічну загибель дитини у яслах м. Сталіно (Донецьк) з вини єврейської виховательки. Міністр зробив з цього приводу відповідні розпорядження на адресу органів управління охорони здоров'я Чернівецької області²⁵. Звісно, що у наведеному нами прикладі прямих звинувачень єврейських лікарів або медсестер не було, але мотиви подібних формулювань, в яких фігурували єврейські прізвища «злочинців» та російські (українські) імена «жертв», на нашу думку, вочевидь були відлунням атмосфери ритуальних процесів у Російській імперії. Принаймні вищезазначений епізод про зниклу Валю Балабуєву і підозрілу безвідповідальність виховательки Каганович (яку, до речі, заарештували) викликав у нас асоціації із схожим сюжетом сумнозвісної «справи Бейліса» 1913 р. у Києві.

На початку лютого 1950 р. слухач Вечірнього університету марксизму-ленінізму А. К. Штокман поскаржився на доцента Чернівецького державного університету, кандидата філософських наук, який, за

¹¹ Yavorska I. T. Zhyttia yak poshuk raiu. Emihratsiia yevreiv z Chernivetskoï oblasti (1944-1991 rr.) [Life as a search for paradise. Emigration of Jews from Chernivtsi region (1944-1991)], Chernivtsi, 2016, P. 79 [in Ukrainian].

¹² Genina E. «Delo vrachej» v Stalinskom gosudarstvennom institute dlja usovershenstvovanija vrachej: kadrovaja chistka i ejo posledstvija (1953 g.)» [«The doctors' affair» at the Stalin State Institute for the Improvement of Doctors: personnel purge and its consequences (1953)], *Trudy po evrejskoj istorii i kul'ture. Materialy XXII Mezhdunarodnoj ezhegodnoj konferencii po iudaike* [Issue on Jewish history and culture. Proceedings of the XXII International Annual Conference on Jewish Studies], Moscow, 2016, P. 123-140 [in Russian].

¹³ Ibidem, P. 137.

¹⁴ Derzhavnyj arhiv Chernivec'koi oblasti (DACHO) [State archive of Chernivtsi region], F. R-6, Op. 3, Spr. 2139, Ark. 11.

¹⁵ DACHO, F. R-6, Op. 3, Spr. 2139, Ark. 25.

¹⁶ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 304, Ark. 74, 76, 85, 87, 97, 101, 113, 126, 128.

¹⁷ DACHO, F. R-712, Op. 2, Spr. 31, Ark. 102-114.

¹⁸ DACHO, F. R-712, Op. 2, Spr. 30, Ark. 3-4.

¹⁹ DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 166, Ark. 31.

²⁰ DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 166, Ark. 51.

²¹ DACHO, F. R-938, Op. 1, Spr. 496, Ark. 46.

²² DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 499, Ark. 32-39.

²³ Hryhoriev B. «Bruno Markus «likuie» [Bruno Marcus «heals»], *Radianska Bukovyna*, 1952, April 20, P. 4 [in Ukrainian].

²⁴ Yavorska I. T. Zhyttia yak poshuk raiu. Emihratsiia yevreiv z Chernivetskoï oblasti (1944-1991 rr.) [Life as a search for paradise. Emigration of Jews from Chernivtsi region (1944-1991)], Chernivtsi, 2016, P. 79 [in Ukrainian].

²⁵ DACHO, F. R-712, Op. 4, Spr. 13, Ark. 54.

словами А. К. Штокмана, на своїх лекціях з історії національного питання припустився «відвертого антисемітизму, що доходило до хуліганства»²⁶. Зокрема, єврейського офіцера Радянської армії та комуніста обурили наведені викладачем приклади «безрідного космополітизму» місцевих євреїв і засудження держави Ізраїль. На думку університетського філософа, євреї не були нацією, але «прихованими космополітами», які обов'язкового будуть викриті²⁷.

Навесні 1950 р. на історичному факультеті Чернівецького державного університету була «викрита» «антипартійна група» єврейських студентів, які висловлювали націоналістичні погляди, на чолі із Б. С. Шпитальником, котрий, за словами тогочасних партійних функціонерів, «ніколи не приховував свого презирливого ставлення до українців», які, мовляв, були винні у загибелі його батьків у роки Голокосту²⁸.

Влітку 1952 р. асистентку кафедри марксизму-ленінізму Чернівецького медінституту В. М. Барську звільнили з посади викладачки кафедри за «елементи талмудизму та начотництва на семінарських заняттях»²⁹. Виявилось, що на консультаціях з філософії для студентів вона «неправильно визначала поняття абсолютної, відносної та об'єктивної істини»³⁰. У 1952 р. з Чернівецького медінституту було звільнено 21 працівник, з яких 7 були євреями. Цікаво, що переважна більшість звільнених працівників отримали типові формулювання причин звільнення, як-от: «порушення трудової дисципліни» або «неналежне виконання професійних обов'язків»³¹. Натомість із 24 осіб, які влаштувалися на роботу в інституті, жодного єврея не виявилось, якщо не зважати на студента Київського університету В. Д. Холчанського, котрого влаштували на посаду старшого лаборанта однієї з кафедр інституту³². Різко зменшилася й кількість студентів єврейської національності. Так, якщо на першому курсі Чернівецького медінституту у 1946 р. навчалось 116 євреїв, то у 1952 р. лише 9 студентів³³. З-поміж 15 кліноординаторів та двох аспірантів інституту у 1952 р. не було жодного єврея³⁴.

На початку 1953 р. пропаганда антисемітизму посилилася. На шпальтах обласних видань знову пролунали заклики до боротьби проти єврейських «шахраїв» у білих халатах. Після того як «Радянська Буковина» опублікувала відому

заяву центральних газет³⁵, об'єктом звинувачень у черговому антиєврейському фейлетоні стали головна лікарка Першої обласної дитячої лікарні Б. Л. Еліксон, лікарі М. Л. Брехвельд, Е. Я. Дорфман, І. А. Топовер, Є. В. Сойбельман, медсестра Шпіцберг³⁶. «Підступним» лікарям із неросійськими прізвищами автор фейлетону без зайвих алегорій протиставив «чесних комуністів» з українськими та російськими прізвищами. Зокрема, М. Л. Брехвельду закидалися звинувачення у тому, що, він, мовляв, навчався у Франції, Італії та Австрії, став заступником головного лікаря, якому Б. Л. Еліксон «довірила печатку і всю звітність»³⁷. Цікаво, що радянський публіцист прямо закликав «посадити на лаву підсудних» не лише лікарів із неукраїнськими прізвищами, але й їх «покровителів» в органах місцевої влади з українськими та російськими прізвищами.

Пропагандистська істерія з приводу «справи лікарів», що дедалі набирала обертів, викликала неоднозначну реакцію у суспільстві. З одного боку, це агресивність і бажання покарати «вбивць у білих халатах», але з другого – панічний страх щодо них. Поєднання почуття помсти і страху вкупі з антисемітизмом і ксенофобією створило насправді вибухову суміш, яка провокувала в масі пересічних громадян ненависть насамперед стосовно євреїв-лікарів, яких звинувачували у нібито свідомому знищенні росіян у спосіб зараження їх інфекційними хворобами або обмеження їх народжуваності³⁸. Символічно, що навіть смерть Й. В. Сталіна викликала у суспільстві різноманітні чутки про те, що, мовляв, його таки вбили євреї-лікарі...³⁹. Проте, на місцевому рівні заботони та упередженість стосовно євреїв, на нашу думку, не набули характеру масового психозу, незважаючи навіть на спроби партійного керівництва роздмухати суспільно-політичні пристрасті на ґрунті антисемітизму.

Наприклад, 14 січня 1953 р. у Чернівцях відбулися загальні збори трудового колективу міської санепідемстанції заради обговорення єдиного питання порядку денного – «повідомлення про викриття органами держбезпеки шкідників і терористів з лікарів, які мали на меті вкоротити життя активним діячам Радянського Союзу»⁴⁰. Після «гнівного» виступу головного лікаря міської санепідемстанції Б. І. Рубіна,

²⁶ DАChO, F. P-2, Op. 1, Spr. 1184, Ark. 80.

²⁷ DАChO, F. P-2, Op. 1, Spr. 1184, Ark. 81.

²⁸ DАChO, F. P-2, Op. 1, Spr. 1349, Ark. 228.

²⁹ DАChO, F. R-938, Op. 5, Spr. 166, Ark. 26.

³⁰ DАChO, F. R-938, Op. 5, Spr. 166, Ark. 65.

³¹ DАChO, F. R-938, Op. 5, Spr. 499, Ark. 17-18.

³² DАChO, F. R-938, Op. 5, Spr. 499, Ark. 43-44.

³³ DАChO, F. R-938, Op. 5, Spr. 166, Ark. 34.

³⁴ DАChO, F. R-938, Op. 5, Spr. 166, Ark. 45-46.

³⁵ «Pidli shpyhuny i vbyvti pid maskoiu profesoriv-likariv» [Despicable spies and murderers disguised as professors and doctors], *Radianska Bukovyna*, 1953, January 14, P. 1. [in Ukrainian].

³⁶ Dmytriiev D. «Nezaminna Elikson» [Elixon is irreplaceable], *Radianska Bukovyna*, 1953, February 21, P. 3 [in Ukrainian].

³⁷ Ibidem.

³⁸ Kostyrchenko G. V. *Tajnaja politika Stalina: vlast' i antisemitizm* [Stalin's secret politics: power and anti-Semitism], Moscow 2003, P. 667-668 [in Russian].

³⁹ Ibidem, P. 685.

⁴⁰ DАChO, F. R-712, Op. 1, Spr. 318, Ark. 1.

члени трудового колективу одногосно засудили «банду вбивць» у білих халатах, які водночас були «неросійськими особами»⁴¹. У другій половині січня 1953 р. відповідні акції були влаштовані й у дошкільних установах міста. Так, старша медсестра одного із дитячих садочків закликала трудовий колектив до пильності⁴². В іншому дитсадочку Чернівців було організовано мітинг, учасники якого «затаврували злочинну банду вбивць та їх зарубіжних господарів..., висловили впевненість у тому, що підступні вбивці будуть заслужено покарані»⁴³. «У нашій роботі, – зазначала у своєму звіті завідувача одного із дитячих ясел Чернівців, – необхідна пильність та чуйність, нам доручено виховання найціннішого – дітей, і ми вдячні партії та уряду за викриття підлих зрадників і вимагаємо найсуворого покарання людинувбивць»⁴⁴.

29 січня 1953 р. на засіданні Вченої ради Чернівецького медінституту об'єктом для викриття «антирадянської діяльності» було обрано завідувача кафедри госпітальної хірургії О. Ю. Мангейма⁴⁵, котрий 19 січня т.р. написав заяву про звільнення «за станом здоров'я», яка незабаром була задоволена. У резолюції з приводу його звільнення зазначалося, що професор О. Ю. Мангейм не впорався з обов'язками завідувача кафедри, припустився помилок в організації лікувальної, ідейно-політичної та виховної роботи кафедри, а «серед її співробітників має місце групівщина»⁴⁶. Ми не впевнені в обґрунтованості подібних звинувачень адміністрації Чернівецького медінституту на адресу О. Ю. Мангейма, проте на посаду доцента кафедри загальної хірургії у 1951 р. було переведено Б. С. Тартаковського, у якого, на думку завідувача цієї кафедрою О. О. Троїцького, «не склалися стосунки» із О. Ю. Мангеймом⁴⁷.

Відомий хірург, професор, доктор медичних наук Олександр Юхимович Мангейм (1892-1959 рр.)⁴⁸ вільно розмовляв на їдиш, був поціновувачем єврейського театрального мистецтва. Він народився у Мінську, навчався у Паризькому університеті на медичному факультеті, отримав диплом лікаря із відзнакою Імператорського Юрїївського (Тартуського) університету, служив, спочатку у царській армії, а після революції у Чапаєвській дивізії, військовим лікарем⁴⁹. Згодом, у Радянському Союзі О. Ю. Мангейм став визнаним науковцем, заслуженим діячем науки Таджикиської РСР⁵⁰, за свою сумлінну працю був нагороджений орденами і медалями. 3 листопада

1952 р. у своєму привітанні з нагоди 60-річного ювілею О. Ю. Мангейма ректорат Чернівецького медінституту високо оцінив його внесок у розвиток «нашої Соціалістичної Батьківщини»...⁵¹.

Очевидно, що О. Ю. Мангейм опинився у ролі заручника у «справі лікарів» у Чернівцях, об'єктом вимушеної реакції керівництва Чернівецького медінституту на посилення антисемітизму в країні. Так, на вищезазначеному засіданні Вченої ради завідувач кафедри марксизму-ленінізму Д. П. Малий, зокрема зауважив, що «на кафедрі Мангейма були огидні моменти, ... коли до хворого одної національності один модус, до іншого хворого – іншої національності – інший підхід. Нам слід покінчити із цими моментами, й лікувальна комісія, наша партійна радянська громадськість, лікарі, мають викоринити ці явища...»⁵². Директор Чернівецького медінституту М. Б. Маньковський виявився більш щирим у намірах засудити О. Ю. Мангейма. У своєму виступі М. Б. Маньковський звернувся до «наших клініцистів» із попередженням про політичні та юридичні наслідки «недалекоглядності» та «прикрі промахи». «Ми маємо дати відповідь на підступну провокацію купки лікарів-шкідників-зрадників. Це обов'язок кожного лікаря»⁵³. У своєму звіті за минулий семестр 1952 р. М. Б. Маньковський наголосив на тому, що була «викрита зграя вбивць, які були агентурою англо-американського імперіалізму, був доведений прямий зв'язок із єврейськими буржуазними націоналістами-сіоністами, які були шпигунською шкідливою організацією, а отже, жодний лікар, медсестра не мають права приховувати неподобства, проходити повз неправильних дій, які завдають шкоди інтересам охорони здоров'я трудящих»⁵⁴.

Ідеологи сталінського керівництва прагнули підготувати відповідну громадську думку з приводу можливого публічного процесу над «вбивцями у білих халатах». Для реалізації свого задуму вони спиралися передусім на партійно-пропагандистський апарат, керівництво якого було їм оновлено після XIX з'їзду КПРС. Зокрема, 12 лютого 1953 р. на засіданні бюро Чернівецького комітету Комуністичної партії України розглядалося питання про роботу П'ятої міської лікарні, в якій, за словами учасників засідання, «виникла ситуація самозаспокоєності та розсудливості, що призвело до створення групівщини, насадження та культивування єврейського буржуазного націоналізму окремими працівниками лікарні та клініки Мангеймом,

⁴¹ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 318, Ark. 3.

⁴² DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 369, Ark. 16.

⁴³ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 369, Ark. 19.

⁴⁴ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 369, Ark. 17.

⁴⁵ DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 375, Ark. 94-95.

⁴⁶ DACHO, F. R-938, Op. 1, Spr. 34, Ark. 396.

⁴⁷ DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 635, Ark. 4.

⁴⁸ Yakovchuk F. «Zasluzhenyi diiach nauky» [Honored scientist], *Radianska Bukovyna*, 1947, July 25, P. 3 [in Ukrainian].

⁴⁹ DACHO, F. R-938, Op. 1, Spr. 34, Ark. 403.

⁵⁰ DACHO, F. R-938, Op. 1, Spr. 34, Ark. 372.

⁵¹ DACHO, F. R-938, Op. 1, Spr. 34, Ark. 394.

⁵² DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 375, Ark. 94.

⁵³ DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 375, Ark. 97.

⁵⁴ DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 375, Ark. 151.

Пеховичем та іншими»⁵⁵. О. Ю. Мангейма звинуватили у злочинній діяльності, яка, зокрема, виявилася у тому, що він нібито призначив ампутацію ноги хворому, котрий себе добре почував; у винятковому ставленні до євреїв – своїх колег і пацієнтів; у неналежній науковості його лікарської діяльності; в авторитарних методах лікування та викладання тощо.

Очевидно, що цькування О. Ю. Мангейма за логікою подібних процесів мала б завершитися арештом відомого лікаря та науковця, який, рятуючись від неминучих репресій, був змушений переховуватися поза межами Чернівців⁵⁶.

Утисків також зазнали інші євреї – співробітники Чернівецького медінституту. Зокрема, позбулися своїх посад Р. Л. Букс, Н. М. Шинкерман, Б. І. Крацфельд, М. Д. Пекарський, А. М. Пехович, Я. Д. Кричин, Л. В. Кригер, Д. А. Гульман, О. Б. Макаревич, С. Є. Шмуклер, М. Ю. Рапопорт, Ф. Г. Табак, Р. Л. Рот-Гохшет, Є. Л. Школьнік⁵⁷. 5 березня 1953 р. було звільнено з роботи доцента кафедри акушерства і гінекології І. В. Краснянського⁵⁸. Також звільняли з роботи й практикуючих медиків-євреїв. За своє «формально-бездушне ставлення до хворих» залишили свої посади хірурги П'ятої міської лікарні Р. Г. Склянська, П. З. Шойхет і М. М. Гельфотт, медсестра Н. К. Вайнер, медбрат Першої міської лікарні Р. І. Штайнфельд⁵⁹. Лікаря Обласного протитуберкульозного диспансера І. Д. Шепівкера звинуватили у спекуляції стрептоміцином, а лікарку Другої міської лікарні Клейман запідозрили у непрофесіоналізмі. Однак, якщо першого звільнили з роботи за «дискредитацію звання радянського лікаря та радянської лікувальної установи»⁶⁰, то стосовно другої обмежилися «суворою доганою», адже її «злочин» було скоєно вже після смерті Й. В. Сталіна⁶¹.

Гостра критика на адресу єврейських лікарів-комуністів пролунала з боку міського партійного комітету. Було очевидно, що єврейські комуністи вже не «викликали політичної довіри» у вищого партійного керівництва. Голову партійного осередку Чернівецького медінституту А. М. Пеховича за «втрату політичної пильності й неухважність, замазування проявів єврейського буржуазного націоналізму з боку Мангейма...»⁶², виключили з лав КПРС. Останнього було запропоновано звільнити з роботи, а М. Б. Маньковського попередили про недостатній контроль з боку ректорату медінституту за навчальним і лікувальним процесом.

Партійні діячі закликали звернути особливу увагу на «ненормальність у поведінці єврейських лікарів міста», на принципі родинності у підборі єврейських кадрів у лікарнях і стоматполіклініках. Так, інструктор міського комітету компартії України в офіційній довідці про кадрову політику у сфері охорони здоров'я м. Чернівці 1 березня 1953 р., зокрема, зазначив, що «у пологовому будинку № 3 працює лікар Левіт та його дружина Гитик. Левіт працює гінекологом, а дружина – завідуючою дитячим відділенням. Вони покривають один одного. При невдалих пологах померла дитина через помилку Левіта. Для того, щоби приховати брак у роботі свого чоловіка, Гитик відправила дитину на розтин із діагнозом пневмонія. Насправді під час пологів ушкоджено череп»⁶³. «У стоматологічній поліклініці, – зауважував пильний партійний функціонер, – працює дружина завгоспа Натанзона – Мітельман. Чоловік зубного лікаря Шпитальник – Тубіо працює зубним техніком. У зубопротезному відділенні лікар Феєр і зубний технік Рабинович є близькими родичами»⁶⁴.

На засіданнях міських та обласних комітетів компартії України наводилися конкретні, але загалом малозрозумілі приклади «злочинної» діяльності єврейських лікарів. Зокрема, виявилось, що черговий лікар Чернівецького відділення Кишинівської залізниці Кантор не надав медичну допомогу травмованому робітнику. Кантора притягнули до відповідальності, але керівник підприємства відправив підозрюваного у скоєнні злочину на курорт, за що був виключений з партійних лав⁶⁵. Стоматолога Чернівецького державного університету Е. Я. Азікса було притягнуто до суду за несплату податків державі на суму майже у 35 тис. крб. внаслідок його підприємницької діяльності. Однак йому вдалося втекти, за що, за словами секретаря Чернівецького обкому компартії України, «він мав бути вдячним нашій прокуратурі та міліції...»⁶⁶.

Водночас Чернівці стали щасливим притулком для тих із єврейських діячів медичної науки, які зазнали репресій в інших навчальних або лікувальних установах СРСР. Зокрема, відомий радянський біолог, лікар-ендокринолог Я. Д. Кіршенблат опинився на посаді завідувача кафедри нормальної фізіології Чернівецького медінституту внаслідок того, що через «справу лікарів» втратив роботу в Інституті акушерства та гінекології АМН СРСР у Ленінграді⁶⁷. Лікар-психіатр, один із перших теоретиків психоаналізу

⁵⁵ DАChO, F. P-2, Op. 1, Spr. 1324, Ark. 113.

⁵⁶ Loev M. *Ukradennaja muza. Vospominanija o Kievskom gosudarstvennom evrejskom teatre* [Stolen muse. Memories of the Kiev State Jewish Theater], Kiev 2004, P. 193.

⁵⁷ DАChO, F. R-938, Op. 1, Spr. 496, Ark. 30, 37.

⁵⁸ DАChO, F. R-938, Op. 7, Spr. 21, Ark. 152.

⁵⁹ DАChO, F. R-1445, Op. 1, Spr. 38, Ark. 10-11.

⁶⁰ DАChO, F. R-1445, Op. 1, Spr. 38, Ark. 12.

⁶¹ DАChO, F. R-1445, Op. 1, Spr. 38, Ark. 17.

⁶² DАChO, F. P-2, Op. 1, Spr. 1324, Ark. 115.

⁶³ DАChO, F. R-712, Op. 1, Spr. 365, Ark. 14.

⁶⁴ DАChO, F. R-712, Op. 1, Spr. 365, Ark. 14.

⁶⁵ DАChO, F. P-2, Op. 1, Spr. 1320, Ark. 48.

⁶⁶ DАChO, F. P-2, Op. 1, Spr. 1320, Ark. 70.

⁶⁷ Bodnariuk Yu. «Chernivchanyn zrobyv vidkryttia, hidne Nobelivskoi premii» [A man from Chernivtsi made a discovery worthy of a Nobel

в системі радянської педагогіки Г. Ю. Маліс⁶⁸ у 1953 р. очолив кафедру психіатрії Чернівецького медінституту⁶⁹. Сучасна російська дослідниця Н. Ю. Стоюхіна виявила у фондах Нижньгородського педагогічного університету нові матеріали, які висвітлюють творчий шлях визнаного у світі чернівецького науковця⁷⁰.

З іншого боку, траплялися зовсім казусні випадки. Наприклад, на запит М. Б. Маньковського до директора Архангельського медінституту про характеристику асистентки кафедри біології К. Д. Віхно-Філатової, яка приїхала до Чернівців у 1952 р. для працевлаштування у місцевому медінституті, надійшов негативний відгук, який вочевидь пов'язувався із фактами, які вона нібито приховала, а саме, про її єврейське походження та батька-прикажчика, який служив у поміщика⁷¹. Незабаром, вже після смерті Й. В. Сталіна, питання було врегульовано, оскільки «раптом виявилось», що К. Д. Віхно-Філатова була етнічною росіяною, а її батько «до революції був наймитом»⁷². Студента Чернівецького медінституту Г. Л. Шварцмана у січні 1951 р. відрахували з інституту за пропуски занять, які він не мав права відвідувати, адже був сином репресованих батьків. Натомість йому запропонували повернутися до своїх батьків, засланих до Тюменської області⁷³.

Загалом упродовж 1952 – на початку 1953 рр. з Чернівецького медінституту було звільнено 46 співробітників-євреїв, що становило, за нашими підрахунками, не менше 80 % від усіх звільнених працівників закладу за цей період часу. Зокрема, на початку 1953 р. 13 із 17 звільнених працівників були євреями, більшість з яких (Н. М. Шинкерман, А. М. Пехович, Я. Д. Кричин та інші) повернулися на свої посади в інституті влітку того ж року, тобто майже одразу після згорання «справи лікарів»⁷⁴. Наприклад, у травні 1953 р. євреї становили близько чверті від усього професорсько-викладацького складу Чернівецького медінституту. 17 червня 1953 р. на посаді завідувача кафедри госпітальної хірургії в якості «виконуючого обов'язки» поновили О. Ю. Мангейма, якого, щоправда, через два роки знову звільнили, як такого, що «не пройшов за конкурсом»⁷⁵.

За офіційними даними, на початку січня 1953 р. у Чернівцях кількість лікарів скоротилася вдвічі і становила 240 осіб, з яких 150 були євреями⁷⁶. Очевидно, що негативна динаміка зайнятості

єврейських фахівців у сфері охорони здоров'я міста не пов'язувалася тільки із «справою лікарів», але була наслідком загальних проблем у непростих процесах повоєнного відновлення медичних установ. Наприклад, у березні 1953 р. роботу втратили ще 19 лікарів, у тому числі 13 єврейських⁷⁷. Водночас у місті офіційно працювали 137 лікарів єврейської національності, 8 з 15 керівників медичних установ міста були євреями⁷⁸. На нашу думку, тотального переслідування євреїв-лікарів у Чернівцях не спостерігалось. Принаймні, ми не знайшли жодного документального рішення органів місцевої влади з приводу адміністративних правопорушень або кримінальних злочинів у сфері охорони здоров'я напередодні або упродовж розгортання «справи лікарів». Зрештою, до кінця 1953 р. кількість єврейських лікарів зросла на 1,5 % (161 особа) і становила 61 % від усіх працевлаштованих у місті лікарів⁷⁹, а частка євреїв з-поміж середнього медичного персоналу становила 43 % від усієї кількості медичних працівників міста⁸⁰.

Висновки. Отже, «справа лікарів» була заздалегідь спланованою і сфальсифікованою на початку 1953 р. антиєврейською акцією сталінського керівництва, що була спрямована на дискредитацію лікарів-євреїв з метою посилення антисемітських настроїв у радянському суспільстві. Незважаючи на те, що визначити справжню стратегію розгортання «справи лікарів» непросто, адже документальних свідчень з цього приводу, на наш погляд, немає, місцеві органи влади виявилися заручниками підступної політики Й. В. Сталіна. Лише після смерті радянського диктатора репресії проти єврейських лікарів припинилися.

У перші повоєнні роки об'єктивно склалося так, що у чернівецьких лікарнях і медичних установах переважна більшість працівників були євреями. У Чернівцях «справа лікарів» розгорталася за типовим, як для подібних процесів, сценарієм, була апогеєм державної політики антисемітизму, яка особливо відчувалася у місті упродовж 1948-1952 років. Однак, на противагу іншим передусім столичним містам СРСР, у Чернівцях «справа лікарів» не набула особливого резонансу, не супроводжувалася масовими репресіями проти єврейських лікарів. Власне репресії обмежилися звільненням з роботи та цькуванням у засобах масової інформації, за сприяння з боку місцевих ідеологів компартії України. Очевидно, що

prize], *Molodyi Bukovynets*, 2012, August 2, P. 14 [in Ukrainian].

⁶⁸ Malis G. Psihoanaliz kommunizma [Psychoanalysis of communism], Har'kov, 1924, 87 p. [in Russian].

⁶⁹ DACHO, F. R-938, Op. 5, Spr. 886, Ark. 2.

⁷⁰ Stojuhina N. Ju. «Malis Georgij Jur'evich: dannye biografii № 1» [Malis Georgy Yurievich: biography data No. 1], *Istorija rossijskoj psihologii v licah: Dajzhest* [History of Russian psychology in faces: Digest], 2017, N 2, P. 58-71.

⁷¹ DACHO, F. R-938, Op. 7, Spr. 17, Ark. 109.

⁷² DACHO, F. R-938, Op. 7, Spr. 21, Ark. 24.

⁷³ DACHO, F. R-938, Op. 7, Spr. 17, Ark. 73.

⁷⁴ DACHO, F. R-938, Op. 7, Spr. 500, Ark. 17, 26, 36.

⁷⁵ DACHO, F. R-938, Op. 1, Spr. 34, Ark. 404.

⁷⁶ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 304, Ark. 172.

⁷⁷ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 365, Ark. 7-10.

⁷⁸ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 365, Ark. 5.

⁷⁹ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 369, Ark. 1.

⁸⁰ DACHO, F. R-712, Op. 1, Spr. 369, Ark. 2.

мотиви тогочасних звільнень єврейських працівників не завжди пов'язувалися з їх національністю, а отже, ми не виключаємо й суто адміністративних або особистих чинників звільнення. Провінційний характер Буковини і водночас традиційний «єврейський» статус Чернівців – міста, відомого своїм толерантним ставленням до різних національностей і культур – перетворило столицю Буковини на своєрідну заплаву в бурхливому морі сталінських репресій. Порівняно незначний відсоток звільнених з чернівецьких медичних установ євреїв-лікарів на тлі посилення антиєврейських настроїв у країні, на нашу думку, засвідчив про небажання керівництва міста та області роздмухувати «справу лікарів» з різних причин, у тому числі, з причини прихильного ставлення до місцевого єврейства.

Безаров Олександр – доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Сфера наукових інтересів: єврейський чинник у революційному русі в Російській імперії, історія єврейського питання в Російській імперії, історія євреїв Буковини. Автор двох монографій і 70 наукових статей у фахових і міжнародних виданнях.

Bezarov Olexandr – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the World History of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi. Research priorities: The Jewish factor of the revolutionary movement in the Russian Empire, the history of the Jewish question in the Russian Empire, the history of the Jews of Bukovina. The author of two monographs and 70 scientific articles in professional and international publications.

Received: 06.05.2024

Advance Access Published: July, 2024

© O. Bezarov, 2024